

УДК 94(431.1/2) "04/14":27

КИРИЛО-МЕФОДІВСЬКІ ТРАДИЦІЇ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЧЕХІЇ ТА ІДЕОЛОГІЯ КОРОЛІВСЬКОЇ ВЛАДИ ПШЕМИСЛОВИЧІВ

Анджей ПЛЕЩИНСЬКИЙ

Університет ім. Марії Кюрі-Склодовської
пл. М.Кюрі-Склодовської, 4, Люблін, 20-032 (Польща)
Інститут історії

У статі простежується вплив кирило-мефодіївської традиції на формування ідеології королівської влади середньовічної Чехії. Особлива увага звернена на слов'янське забарвлення чеського християнства. Розглянуті головні центри кирило-мефодіївської літургії (Сазава, Вишеград).

Ключові слова: історія, середньовіччя, Чехія, держава, християнство, кирило-мефодіяна, ідеологія.

При зверненні до чеських середньовічних переказів, що стосуються початку утворення держави Пшемисловичів, виявляється дивовижна закономірність. У всіх найважливіших текстах – від так званої Кристіанової Легенди св. Вацлава, Літопису Чехії Космаса та Літопису Даліміля аж до Літопису Пулькави – підкреслюється, що хрещення краю було здійснене св. Мефодієм¹. Натомість, ніде нема згадки про раннє християнство в Чехії, поширюване, насамперед, баварськими місіонерами майже від початку IX ст. Втім, достовірність цього факту підтверджена у франкських щорічниках, в яких особливо акцентується на хрещенні чеських князів у 845 р. в Ратизбоні².

Навіть якщо ми не впевнені, що означає слово *dux, ducēs*, використане в джерелах для окреслення чеських провідників, причому не обов'язково удільних князів, а можливо, якихось місцевих вождів прикордонних племен, що свідчило б про слабкість впливу франкських місій (адже майже до кінця IX ст. край був язичницьким), треба вказати на характерне упущення в чеській традиції раннього "латинського" навернення у віру та увагу до "слов'янського". Тим більше, що у ранньому середньовіччі значна частина духовенства з володінь Пшемисловичів навчалася в Баварії, особливо в сильному інтелектуально сусідньому Ратизбоні, де культивовано спогади про церковні й політичні зв'язки з Чехією.

Це вартий уваги факт з огляду на категоричні твердження сучасних істориків, які майже усі визнають, що вживання духівниками в літургії слов'янської мови посідало маргінальне місце в Церкві ранньої середньовічної Чехії. А десь близько 1097 р. послідовників Кирила і Мефодія остаточно вигнано з краю. Пізніше ж взагалі, крім ко-

¹ *Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai et sancti Ludmille ave eius.* Praha 1976, S.18n.; *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum.* // *MGH Scriptores rerum germanicarum. Nova series.* T.II. Berlin, 1923 (I, 10). S.22; (I, 14). S.32; Див.: *Třeštík D. Bořivojův křest v historiografii* // *Folia Historica Bohemica.* 10. 1986. S.41–59.

² Див.: *Třeštík D. Křest českých knížat roku 845 a christianizace Slovanů* // *Český časopis historický.* 92. 1994. S.423; *Bosl K. Wirtschaftlich-politische Beziehungen der Residenz- und Fernhandelsstadt Regensburg zum slawischen Osten; Його же. Böhmen und seine Nachbarn. Gesellschaft, Politik und Kultur im Mitteleuropa.* Wien 1976. S.88–123; Останнім часом: *Třeštík D. Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935).* Praha, 1997.

роткого епізоду з часів Карла IV, не вважається можливим існування над Влтавою якогось анклаву зі слов'янською релігійною традицією. Адже відомі сильні уніфікаційні тенденції в римському християнстві, що відбувалися з кінця XI ст. і збіглися з адміністративним уніфікуванням Церкви.

Із слов'янськими релігійними традиціями пов'язана наявна у чеському літописанні зрілого середньовіччя думка, яка поєднувала з минулим Моравії не лише хрещення Пшемисловичів, а й найважливіший від початку XIII ст. символ їхньої державності – корону. Незважаючи на те, що офіційна назва чеських регалій, нібито, звучала як “корона св. Вацлава”, цей святий не мав нічого спільного з Великою Моравією, бо його діяльність розгорталася десь через три десятиліття після падіння влади. Однак більшість літописів, особливо періоду зрілого середньовіччя, як девіз пронизує думка, що чеська корона вийшла з “королівства” Святополка³, тобто з великоморавської династії. Та це запис узагальнений, без жодних подробиць. Тут доречно зазначити, що великоморавський правитель ніколи не був коронований, і вся без винятку сучасна історіографія називає його тільки князем. Невідомо також, чи був коли-небудь якийсь текст, який би підтверджував “королівськість” Святополка і описував його “реальні” королівські чесноти.

Без сумніву, ідея слов'янських коренів чеського християнства, як і ідея походження корони Пшемисловичів з Великої Моравії, є лише міфами. Все вказує на те, що концепція хрещення краю св. Мефодієм, яка має все-таки історичну основу, є первісною й ідейно сильнішою, а припущення щодо передання чеської корони з Моравії лише доповнює основний міф, що приписує слов'янському святому навернення чехів до християнства. Обидва міфи для чогось були потрібні Чехії, особливо владі, бо в її колах знаходимо їх, тому що інакше б ці міфи так ретельно не підтримували протягом століть у середовищі чеської політичної еліти.

Звернемося до найбільш суттєвих рис означеного феномену, щоб виявити серед них найвагоміші. Найперше кілька зауважень до т. зв. Кристіанової Легенди, життя св. Вацлава, написаного – що, властиво, уже доведено – до 994 р⁴. Згідно з цим текстом, князь Борживой-Пшемисл був хрещений у дворі Святополка моравського, а можливо, й самим св. Мефодієм, котрий при підтримці моравських воїнів приблизно у 885 р. запровадив у Чехії християнство і заснував першу в краю церкву св. Климентія в Лівім Градці, а пізніше збудував у Празі храм Найсвятішої Діви Марії.

Автор зазначеного джерела рішуче відстоює право на відправлення літургії слов'янською мовою. Водночас він демонструє добрі знання історії моравської місії Кирила і Мефодія і подає її згідно зі східною традицією⁵. Житіє підтверджує також існування зв'язку між слов'янським обрядом та владою, оскільки автором його був Кристіан-Страхвас – брат тодішнього чеського володаря Болеслава II⁶.

³ Цю інформацію охоче використано в ідейній пропаганді чеських монархів, див.: Nejstarší česká rymovaná kronika tak řečeného Dalimila // Památky staré literatury české. 18. Praha, 1958. S.51–52; Kronika Pulkařova. Praha, 1893. S.54; *Graus F.* Velkomoravská říše v české středověké tradici // Československý časopis historický. 11. 1963. S.289–305; *Ludvikovský J.* Great Moravia Tradition in the 10th Cent. Bohemia and Legenda Christiani // Magna Moravia. Sborník k 1100 výročí příchodu byzantinské mise na Moravu (Opera universitatis Purkynianae Brunensis Fakultas Philosophica 102). Praha, 1965. S.525–566; *Havlík L.E.* Přenesení království a koruny z Moravy do Čech // Słowiańszczyzna w Europie. Wrocław, 1996. S.137–141.

⁴ Див. змістовний перегляд літератури і поглядів: W kręgu Żywotów Świętego Wojciecha. Kraków, 1997. S.227 nn. (Wstęp do Legendy Krystiana); див. також старші: *Beumann W.* Die Literatur des Mittelalters in Böhmen. Deutsch-lateinisch-tschechische Literatur vom 10. bis zum 15. Jahrhundert. Wien, 1978. S.21 n.

⁵ Legenda Christiani. Vita et passio sancti Wenceslai et sancti Ludmille ave eius. Praha, 1976. S.18; *Třeštík D.* Bořivojův křest v historiografii // Folia Historica Bohemica. 1986. 10. S.41–59.

⁶ *Třeštík D.* Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935). S.225.

За часів Болеслава збереглися й сліди слов'янської традиції. Так, у Вишеграді – резиденції Пшемислідів⁷ – у княжому монетному дворі карбували монети, легенди яких містять написи, що свідчать про вплив кирилиці (можливо, це слід болгарських або навіть руських інфільтрацій?) і слов'янської мови⁸. Серед них вирізняється вид динара, на якому в центральному полі схематично зображеною церковною будівлею помітне слово БОЖЕ як похідне від “Бог”, що не є жодною помилкою чи випадковістю, оскільки за ідентичною іконографічною схемою на карбованій у той же час монеті з празького монетного двору князь велів помістити латинське DEUS.

Ця двоякість чітко передає ситуацію в Чехії наприкінці X ст. (приблизно у 985 р.–995 р.), коли край був розірваний конфліктом між його можновладцями – Пшемисловичами і Славніковіцями, котрі мали свою резиденцію в Лібіцах. Про силу цих останніх свідчить факт посідання в 981 р. одним із них, Войцехом, пізніше святым, празької єпархії. Цілком очевидно, що конфлікт з латинським ієрархом Праги став причиною того, що Болеслав хотів мати при собі, у Вишеграді, людей, які б правили літургію слов'янською мовою. Конфронтація володаря з празьким ієрархом зникне лише після зміни політичної ситуації в краю після 1004 р., особливо після захоплення влади Олджихом (1012), котрий призначив на празьку кафедру відданого йому Севера.

Водночас маємо справу з не до кінця з'ясованим феноменом появи св. Прокопа і закладення ним десь у 1032–1033 рр. монастиря слов'янських бенедиктинів у Сазаві. Ознайомившись із обставинами, пов'язаними з утворенням сазавського осередку, а пізніше його розвитку, відзначимо вагомий внесок княжого дому у створення і розквіт монастиря. Монастир насправді заснував за власні кошти Прокіп – адже походив він із заможного роду, але не обійшлося й без істотної участі князя Олджиха. Спільноту слов'янських бенедиктинів підтримував і наступний чеський правитель – Братослав I (1034–1055). Причини вигнання із Сазави слов'янських монахів його наступником Спітигневом (1055–1061) невідомі. Цей факт мав місце уже після великого церковного розколу в 1054 р. Припускаємо, що рішення правителя могло бути проявом солідарності з Римом, де перевагу здобули реформатори, які, між іншим, схилилися до уніфікації Церкви і для яких своєрідність мови літургії була неприйнятною. Від них же чеські правителі намагалися здобути королівську корону⁹.

Після Спітигнева княжий престол зайняв Вратислав II (1061–1092), який повернув слов'янських монахів до Сазави і підтримав їх матеріально. З його ініціативи бу-

⁷ Див. перегляд проблематики та її аналіз: *Pleszczyński A. Przestrzeń i Polityka. Studium rezydencji władcy wcześniejszego średniowiecza. Przykład czeskiego Wyszehradu.* Lublin, 2000.

⁸ Ibid. S.59; *Hásková J. Vyšehradská mincovna na přelomu 10. a 11. Století // Sborník Národního muzea v Praze. Historie.* 1975. 24. 3. S.105–160; Цей вплив видно в написах, напр. іменах монетників: H(N)OC – *Cach F. Nejstarší české mince.* T.1. Praha, 1970, №138. 139; ZA(H)NTA // Там само. №140. 141; натомість, у Празі “N” латинське – див., напр., №219 “NACUB”. Прочитання IAH як скорочення від “Jahve” (монетники були євреями?) видається безпідставним.

⁹ Не маємо достовірної інформації про те, що Спітигнев намагався підвищення свого правління до рангу монархії, однак здогадуємося про це з повідомлення, що правитель хотів для свого єпископа омофора, що означало піднесення єпархії до рангу метрополії. А це було підставою для піднесення краю до рангу королівства – як повідомив Літописець Saxo // *MGH SS VI. Hannoverae, 1844 (Stuttgart, 1980).* S.542–777. S.685: [Severus] *palius autem apud apostolicum contra ius et fas sibi usurpare vellet*, див. *Novotný V., Novotný V., České dějiny.* 1/2: Od Břetislava I. do Přemysla I. Praha, 1913. S.27. *Krzemieńska B. Boj Knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039–1041) // Rozprawy Československé akademie věd* 89/5. Praha, 1979. S.16; в справі значення омофора – *Keřtzyński S. O paliuszu biskupów polskich XI w. // Rozprawy Wydz. hist.-filoz. Akademii Umiejętności w Krakowie.* T.XLIII. Kraków, 1902; *Zotz T. Palius et alia quedam archiepiscopatus insignia. Zum Beziehungsgefüge und zu Rangfragen der Reichskirchen im Spiegel der päpstlichen Privilegierung des 10. und 11. Jahrhunderts // Festschrift für Berent Schweineköper zu seinem siebzigsten Geburtstag.* Sigmaringen, 1982. S.155–175.

ло відновлено монастир, збудовано нові церковні споруди¹⁰. Цікавим є факт, що до останнього десятиліття XI ст. проти літургії слов'янською мовою в Чехії латинська ієрархія не заперечувала. Про свідчить хоча б те, що у посвяченні сазавської церкви брав участь єпископ Яромир-Гєбгард (1068–1090), брат князя¹¹, а його попередник Север (1030–1067) був присутнім на похоронах св. Прокопа¹². Зі свого боку, й слов'янські монахи не проявляли неприязні до латинників. Наступник Прокопа в Сазаві, його племінник, настоятель монастиря Віт мав ім'я покровителя єпископської кафедри в Празі, а син Прокопа (народжений тоді, коли святий був ще світською людиною), який зайняв посаду після Віта, називався Еммерам, так іменувався святий заступник відомого ратизбонського монастиря¹³.

Найбільш вірогідним доказом зацікавленості чеського правителя в утвердженні слов'яномовної літургії є відомий із папських реєстрів факт звернення незадовго до 1080 р. князя Вратислава II до Григорія VII з проханням легального введення богослужіння в Чехії слов'янською мовою¹⁴. На жаль, ми не знаємо, якими були вимоги правителя, оскільки лист з відмовою папи не зберігся. Невідомо також, чи він просив дозволу у Римської курії на існування в краю кирило-мефодіївського обряду паралельно з римським, чи йшлося лише про право відправляти західну месу слов'янською мовою.

Зрештою, не так важливо, чого домагався чеський володар, імовірно, він взагалі не переймався відмовою папи, бо, як свідчать джерела, в часи правління Вратислава II літургія слов'янською мовою в Чехії проводилася відкрито, а головний ієрарх слов'яномовної церкви сазавський абат удостоївся надзвичайної честі. Так званий Сазавський Монах – анонімний латинський монах-літописець, який жив у колишньому монастирі Прокопа в другій половині XII ст., записав – щоправда, без подання деталей справи, – що настоятель монастиря слов'янських бенедиктинів Божецех присвоїв собі привілей коронувати Вратислава II. Таким чином, чеський володар у 1085 р. став королем з доброї волі імператора Генрика IV. Літописець писав про вчинок Божецеха з обуренням, бо тільки єпископи та архієпископи мали право коронувати монарха¹⁵. Щодо цього випадку, то додаткове пояснення знаходимо у літописця Космаса – декана празького капітулу (помер у 1125 р.), який інформує, що під час конфліктів Вратислава II з його братом, празьким єпископом Яромиром-Гєбгардом, були дні, коли не було кому закладати королеві корону. Празький ієрарх відмовляв братові в участі у церемонії демонстрації його влади – т. зв. святкової коронації¹⁶.

Ця проблема не була настільки незначущою, як нам може здаватися, адже йшлося про надзвичайно важливу на той час справу – Сазавський Монах називав цю свят-

¹⁰ Ryneš V. Sázavská centrála sv. Křžiže // Umění. 1978. 26. 2. S.155.

¹¹ Monachi Sazaviensis continuatio Cosmaes. S.154.

¹² Ibid. S.151.

¹³ Про цю справу детальніше див. Ryneš V. Emauzy, Vyšehrad a sv. Prokop // Z tradic slovanské kultury v Čechách, Sázava a Emauzy v dějinách české kultury. Praha, 1975. S.39–40.

¹⁴ Відома лише відповідь папи на петицію чеського правителя: *Quia vero nobilitas tua postulavit, quod secundum Sclavonicam linguam apud vos divinum celebrari anueremus officium, scias nos huic petitioni tuę nequaquam posse favere...* // Codex diplomaticus et epistolarius Regni Bohemiae (далі – CDB). T.I. Pragae, 1912. №81; Monumenta Gregoriana. (Bibliotheca rerum germanicarum. T.2). Berolini, 1865. (VII, 11). S.393.

¹⁵ Monachi Sazaviensis continuatio Cosmae // MGH SS IX. Stuttgart 1990. S.149–163. S.153.

¹⁶ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum // MGH Scriptorum rerum germanicarum. Nova series. T. 2. Berlin, 1923. (II, 41). S.146; щодо значення цього ритуалу див. Brühl C. Kronen- und Krönungsbrauch im frühen und hohen Mittelalter // Historische Zeitschrift. 1982. 234. 1. S.1–31; Його ж. Fränkischer Krönungsbrauch und das Problem der "Festkrönungen" // Historische Zeitschrift. 1962. 194. 4. S.265–326.

кову церемонію *officium summa festivitae*¹⁷. Згаданий акт демонстрував не тільки монарший маєстат Вратислава – це ритуал, з якого Пшемисл хотів черпати релігійну легітимачію для свого королівського статусу. Саме тому святкову коронацію супроводжували спеціальні молитви, т. зв. *laudes regiae*, які підкреслювали подібність скороминучої влади до божественної ієрархії Христа-короля¹⁸. Богослужіння, пов'язане з таким священнодійством, містило великий заряд акламації уряду, побожно пов'язувало підданих з особою правителя. У вік незначної інституціоналізації держави, що був позбавлений чітких суспільних засобів комунікації, таке вирішення було дійсно найважливішим засобом монаршого маєстату¹⁹.

Поведінка празького єпископа завдавала великої шкоди престижу Вратислава, отож, нічого дивного, що він намагався компенсувати втрати, схилиючи Божецеха до церемоніального закладання йому корони. Загалом найістотнішим є факт, що слов'янський настоятель монастиря, за логікою, другий після празького єпископа ієрарх чеської церкви, був трактований як певна альтернатива латинському достойнику.

Маємо припущення щодо місяця проведення Божецехом церемонії урочистої коронації чеського правителя. Про це свідчить фальсифікат протекційного документа для вишеградського капітулу, виданого нібито в 1073 р. папою Олександром II²⁰. Текст, хоча й підроблений, є важливим джерелом для оцінки значення вишеградського осередку у першій половині XII ст., оскільки саме у цей час він виник²¹. Там читаємо, що *laudes sub diademate*, без сумніву, йшлося про *laudes regiae*, поєднані з урочистою коронацією монарха, могли відбуватися лише в тамтешньому колегіумі св. Петра. Ця відомість є абсолютно правдивою, бо знаємо, що Вратислав неприязно ставився до празького єпископа, який покинув столицю й переніс свою головну резиденцію у ближній Вишеград.

Аналізуючи обставини, що склалися внаслідок намагань чеського князя утвердити слов'янську літургію в його державі, зауважимо, що основним у даному випадку був конфлікт можновладця з єпископом – це стало причиною пошуку володарем підтримки у Вишеграді, а пізніше – що має для нас велике значення – в альтернативній до Праги монаршій резиденції абат слов'янських бенедиктинів заступав латинського єпископа і виконував найважливіший з ідейного погляду церемоніал демонстрації його влади.

Подібні обставини супроводжували політичні починання чеських володарів століттям раніше. Тоді, у 80–90-х роках X ст., мали місце конфлікти князів, що вступали на трон, із празькими єпископами. Спочатку Болеслав II вів суперечки з Войцехом Славніковіцем, пізніше Болеслав III воював із Тірдагом (Thiegdag). Перший із згадуваних достойників двічі покидав свою резиденцію і загинув,

¹⁷ Monachi Sazaviensis continuatio Cosmae. S.153.

¹⁸ Див.: Wallace-Hadrill J.M. *The Via Regia of the Carolingian Age // Trends in Medieval Political Thought*. Oxford, 1965. S.22–41. S.24; Kantorowicz E.K. *Laudes Regiae. A Study in Liturgical Acclamations and Mediaeval Ruler Worship* (musical transcriptions Manfred F. Bukofzer). Berkeley–Los Angeles, 1958.

¹⁹ Desham R. *Christus rex et magi reges: Kingship and Christology in Ottonian and Anglo-Saxon Art // FMS*. 1976. S.367–405; Kantorowicz E. *The Kings of two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*. Princeton, 1957. S.46 nn.

²⁰ Cosmae Pragensis *Chronicon Boemorum*. S.252–254 (додаток) – Anhang II: Die Gründung der Kirche zu Wissegrad; або – CDB I. №384. S.365–367.

²¹ Більше про це джерело див. Psiková J. *Príspevky k diplomacie vyšehradských listin 12. století // Archivum Trebonense*, (Státní Archiv v Třeboni 1973). 2. 1973. S.1–43.

закатований у Пруссії, другий – якого виганяв князь – декілька разів вселявся у столиці своєї єпархії за підтримки війська могутнього саксонського маркграфа Еккегарда, що представляв імператорську владу над Чехією²².

Мабуть, не випадково роки найгостріших змагань володаря з єпископом стали періодом зростання значення вишеградського осередку. Вже наприкінці X ст. було принаймні три церкви, дві з яких названі іменами покровителів, пов'язаних з кирило-мефодіївським колом: св. Клементія і св. Івана Хрестителя. Ця обставина давала декому можливість припускати, що близько 1000 р. у Вишеграді існував центр слов'янсь-

кої літургії²³. Немає підстав робити такі гіпотези, але варто відзначити, що є декілька передумов, які дають підстави вбачати ширшу присутність кирило-мефодіївського обряду в Чехії у X–XI ст., аніж локально у Сазаві (приблизно від 1032 р., з декількарічною перервою, до 1096 р.). Свідчення цього – значна кількість літературних пам'яток, що збереглися в руських і хорватських редакціях, з наявними очевидними впливами чеської мови, причому текстів цих надто багато, аби вони могли утворитися лише в одній місцевості. Найближчим до Сазавою, головним центром кирило-мефодіївської літургії вважається Вишеград²⁴. Кожна з прокопських легенд якимсь чином згадує Вишеград. У найдавнішому збереженому житті святого Віта – т. зв. *Vita antiqua*, написаному ще в XI ст., згадується про закладення капітули²⁵. *Vita minor* виникла на початку XII ст. і містить згадку про чудо за участю жінки з Вишеграда²⁷. Жодна інша місцевість у Чехії, окрім Сазави, не трактована в згаданих текстах так, як Вишеград. У прокопських легендах пізніших редакцій – з XIV ст. – ще повніше розвинуті вишеградські мотиви. Згідно з ними, Прокіп нібито вчився у слов'янській школі у Вишеграді і пізніше був каноніком у тамтешній капітулі. Також там, мабуть, був посвячений на пресвітера²⁸. Прокоп настільки пов'язаний з апостольською традицією солунських братів, що його віднесено до учнів св. Кирила²⁹. Відомо також, що в період середньовіччя в Чехії існувало переконання, що вишеградську церкву св. Клементія освячував сам св. Мефодій³⁰. Звичайно, це міф: Кирило помер понад століття перед тим, як розпочав свою діяльність Прокіп, а вишеградська капітула постала набагато пізніше, після смерті

слов'янського святого. Однак легенди по-різному передають історичний світогляд державної еліти, бо саме для неї написано згадані тексти. Мотиви, відображені в житті св. Прокопа, повинні були в якійсь формі існувати вже раніше, перед їх написанням – найвірогідніше,

²² Див.: *Hilsch P.* Der Bischof von Prag und das Reich in sächsischer Zeit // *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* namens der Monumenta Germaniae Historica. 1972. 28. S.1–41.

²³ Див.: *Hásková J.* Vyšehradská mincovna na přelomu 10. a 11. stolětí. S.115.

²⁴ *Lešný J.* Konstantyn i Metody Apostołowie Słowian. Dzieło i jego losy. Poznań, 1987. S.104; *Mareš F.W.* Die Slawische Liturgie in Böhmen zur Zeit der Gründung des Prager Bistums. // *Millenium Dioeceseos Pragensis 973–1973* // *Annales Instituti Slavici*. 1974. №8. S.95–110. S.98–99; *Clifton-Everest J.M.* Slawisches Schriftum im 10. und 11. Jahrhundert in Böhmen // *Bohemia*. 1996. №37. S.257–270.

²⁵ Існують певні матеріальні сліди відносин між Вишеградом і Сазавою в ранньому середньовіччі, див.: *Nechvátal B.* Středověké dlaždice ze Sázavy (ke vztahu Vyšehradu a Sázavy v 11. stolětí) // *Umění*. 1982. №30. S.244–256; *Merhautová A.* Středověké podlahy s obrazem císaře Nerona // *Umění*. 1980. №28. S.246–258.

²⁶ *Chaloupecký V.* Ryba B. Středověké legendy prokopské. Jejich historický rozbor a texty. Praha, 1953. S.119.

²⁷ *Ibid.* S.155–156.

²⁸ *Ibid.* S.247–248.

²⁹ *Ibid.* S.132, 176.

³⁰ *Nechvátal B.* Vyšehrad stručný průvodce. Praha, 1983. S.18.

їх розповідали у середовищі людей, пов'язаних з вишеградським осередком, імовірно також, що вони є ехом дійсності часів легальної діяльності слов'янських священників і їхніх зв'язків із королівською капітулою³¹.

Однак нам не відомо, як це виглядало реально. Без сумніву, Вишеград не був провідним центром слов'янської літургії. В XI ст. священники, пов'язані з кирило-мефодіївськими традиціями, не мали тут великих впливів. Не зберігся жоден чіткий слід, який би документував слов'янський характер осередку. Капітула, як відомо, була латинською. Лише деякі елементи пластичного декору капітульної церкви подібні до елементів, що оздоблюють храм у Сазаві. І все ж у легендах Вишеград виступав як центр слов'янської опозиції щодо космополітичної Праги, що онімечувалася. Чому?

Міф, як відомо, ніколи не є прямою проекцією дійсності – швидше намагається пояснити обставини свого виникнення і в алегоричній формі передає потреби й прагнення своїх творців³². Автори представлених чеських міфічних переказів, без сумніву, походили з кола людей, пов'язаних із владою. Їхнім пристановищем, очевидно, був Вишеград, оскільки це місто в написаних ними легендах посідає центральне місце, навіть важливіше за Сазаву. Тоді ж вишеградський осередок був справжнім монаршим центром. У його головній церкві спочивав Вратислав II, перший чеський король³³. Над його могилою постійно читали молитви каноніки королівської капітули³⁴ – інституції, яка аж до XV ст. була близька кожному чеському правителю.

Вишеградський парох був тоді постійним канцлером монарха. З кола тамтешніх каноніків походили священники, які були опорою чеської *capella regia*, а пізніше – королівської канцелярії³⁵. Імовірно, саме вони підтримували погляди, згідно з якими чеське християнство мало пов'язувати свій початок із діяльністю св. Мефодія. Адже й утворення свого осередку вони хотіли пов'язати зі слов'янським святим.

Отож, не випадково ідея слов'янського генезису чеського християнства з XIII ст. переплітається з концепцією, згідно з якою найважливіша регалія влади Пшемисловичів – корона – мала походити з давньої Моравії як найдавнішої історичної і християнської держави слов'ян. На нашу думку, підтримка деякими чеськими володарями слов'янської літургії – насправді завжди присутньої над Влтавою у фрагментарному вигляді – була, власне, пов'язана з підтриманням елітою краю міфу про зв'язки початків державності Пшемисловичів з Великою Моравією. Цього роду концепція була в їхніх руках могутньою пропагандистською зброєю не лише у внутрішній боротьбі – йшлося про зміцнення центральної влади (укріплення монархії) в конфронтації з частиною магнатів³⁶, а також давала підстави чеським королям вважати себе спадкоємцями великоморавських володарів. А це підкреслювало їхній пріоритет у

³¹ Ryneš V. Emauzy, Vyšehrad a sv. Prokop. S.39–40.

³² Mieletyński E. Poetyka mitu. Warszawa, 1981. S.52–53.

³³ Знаємо це лише з пізніх джерел, однак, беручи до уваги звичаї епохи, це повідомлення є дуже ймовірним – див.: zob. Nechvátal B. Vyšehrad. Praha, 1976. S.50.

³⁴ "... die nocteque orationibus ..." // CDB I. №393. S.405.

³⁵ Zatschek H. Zur Geschichte der böhmischen Hofkapelle bis 1306 // Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte. 1939. S.30–50.

³⁶ Див.: Fritze W.H. Corona regni Bohemiae. Die Entstehung des böhmischen Königstums im 12. Jahrhundert im Widerspiel von Kaiser, Fürst und Adel. Його ж. Frühzeit zwischen Ostsee und Donau. Ausgewählte Beiträge zum geschichtlichen Werden im östlichen Mitteleuropas vom 6. bis zum 13. Jahrhundert // Germania Slavica. №3. Berlin, 1982. S.209–296.

Центральній Європі, особливо над конкурентною династією П'ястів, а також легітимувало, як нам здається, чеські прагнення до поширення гегемонії на південні землі Польщі, особливо в Сілезії³⁷, чи навіть на австрійських землях, що входили колись до складу держави Святополка, якого середньовічні істориографи вважали першим королем слов'ян³⁸. У ширшому ж контексті – адже історія, особливо стара, ошляхетное – Пшемисловичі із так представленого міфу хотіли довести свою першість у всьому слов'янстві. При цьому варто зазначити, що це ідейне явище мало своє підґрунтя: Лівий Градець і тамтешня церква св. Клементія були оточені славою місця найстарішого чеського християнства. Також був піднесений і Вишеград, де, як в резидентському граді Пшемисловичів, начебто збережено речі засновника династії – Пшемисла-Орача: його взуття і торба³⁹.

Усе це старанно культивувалося навіть у період позірної германізації чеського двору, коли Пшемисловичі – міцно зрошені зі структурою Німецької імперії – були ближчі до імператорського титулу й охоче оточували себе приїжджими з Заходу. Однак тяжіння до західної культури, поєднане з модернізацією краю – це треба підкреслити, оскільки воно може бути для нас прикладом у добу об'єднання Європи – не призводило до забуття його слов'янських коренів. Доброю ілюстрацією такої позиції є Карл IV Люксембурзький, водночас по матері і Пшемисл. Римський імператор, він же король Чехії, вважав себе належним також до слов'янського етносу. Це він сказав дописати до коронаційного *ordo* ритуалу вішання постолів і торби Пшемислава-Орача на тільки-но призначеного монарха. Врешті, це він запропонував привести до Праги, міста, яке собі уподобав як столицю своєї держави, монахів з Хорватії, які вживали в літургії і на письмі слов'янську мову, і помістив їх під Вишеградом, у районі, який і донині називається “на Словенах”.

KYRYLO-METHODIAN TRADITIONS IN THE MEDIEVAL CZECH AND THE IDEOLOGY OF THE PSHEMYSLOVYCH'S ROYAL POWER

Andzhey PLESHCHYNS'KYI

Mary Sklodovska-Curie University
4, M.Sklodovska-Curie Sq, Lublin, 20-032 (Poland)
Institute of History

The role of the Kyrylo-Methodian heritage of the royal power's ideology in the medieval Czech is highlighted in the article. Special attention is given to Slavic genesis of the Czech's Christianity. Main centers of the Kyrylo-Methodian liturgy (Sazava, Vyshegrad) are pointed out.

Key words: history, the Middle Ages, Czech, state, Christianity, Kyrylo-Methodiana, ideology.

³⁷ Див.: *Barciak A.* Czechy a ziemie południowej Polski w XIII oraz w początkach XIV wieku. Polityczno-ideologiczne problemy ekspansji czeskiej na ziemie południowej Polski. Katowice, 1992.

³⁸ *Graus F.* Rex-dux Moraviae // Sbornik práci filosofické fakulty brněnské university. 9. Č.7. 1960. S.181–190.

³⁹ Більше про це: *Banaszkiewicz J.* Königliche Karrieren von Hirten, Gärtnern und Pflüger. Zu einem mittelalterlichen Erzählungsschema von Erwerb der Königsherrschaft, “Saeculum” 314 (1982), s. 265-286.

Стаття надійшла до редколегії 29.11.02.
Прийнята до друку 24.01.03.